

Megjegyzés a Szép magyar komédia prológusáról

Sokan és igen alaposan tanulmányozták és elemezték a Szép magyar komédiát, mely Balassi költői pályafutásában lényeges fordulatot jelentett, a 16. század második felének magyar irodalmát pedig új ízlésvilággal gazdagította. (1) A széleskörű kutatómunka ellenére a mű még akkor is tartogat számunkra meglepetéseket, ha tudjuk és hangoztatjuk, hogy mennyire tisztában vagyunk értelmezésének rendkívüli nehézségeivel. (2) E nehézségek főként abból fakadnak, hogy – miként azt a szakirodalom jelzi is – a műfordítás idején a pásztordráma nem szigorúan kanonizált, hanem forrongó, átalakulásban lévő műfaj volt. Balassinak tulajdonítjuk azt az érdemet, hogy a magyar irodalomban is megvalósította a komédia és a pásztordráma közötti kényes kapcsolatot. Közvetítette az ízlés megújulását, s így Magyarországon is megjelent az az igény, hogy az idill kifejező bűvölete össze legyen hangolva a fabula minden fajtájának teatralizálására irányuló óhajjal.

A mikor most a prológusra korlátozzuk a figyelmünket, természetesen nem feledkezhetünk el azokról a legújabb kutatásokról, amelyek egyre tovább erősítik a föltevést, hogy e prológus szerkezete irodalmi műfajok és modellek összekeveredésén épül fel: forrásai egyszerre drámák és értekezések. (3) A Balassi-kutatásnak még mindig van tennivalója a forráskutatás terén.

A prológus magyar szövege mindenekelőtt azért foglalkoztatja régóta a kutatást, mert 1. nagymértékben eltávolodik az *Amarilli* eredeti szövegétől; 2. mert mindaddig nem sikerült teljes egészében megvilágítani azokat a palimpszeszt-szerű (4) szerkesztőelveteket, amelyek ebben az esetben meglehetősen jellemzőek a források felhasználásának módjára.

Mindezek után pedig talán nem minősül érdektelennek, hogy sikerült azonosítani a magyar prológus első részének olasz forrását.

Az igazat megvallva, ezúttal nem is kellett valami nagy messzeségben keresgélnem. A magyar szöveg kezdőrése ugyanis nem más, mint éppen a mi Castellettink *I torti amorosi* című komédiájából a prológus eleje! S ráadásul nem is nagyon szabad átdolgozás. (5)

CASTELLETTI

„Se 'l Verno coprisse del continuo la terra di ghiaccio, e di neue; e gli estiu, e tepidi Soli non la disfacessero; come potrebbono gli alberi, e le piante produrre i fiori, e i frutti? Così se qualche breue riposo non iscemasse tal uolta la fatica, alleggiasse il peso de' continui fastidi, e de' noiosi pensieri, che aggrauano gli animi nostri; come potremmo noi lungamente uiuere?” (6)

BALASSI

„Ha mindenkor csak az erős tél uralkodnék ez világon, s korosként minden időben csak az nagy hó és jéggel volna az föld béborulva, az füvek s az fák hogy mutathatnék az ó szép virágokat, s hogy ádhatnának jó gyümölcsöket? Ezenképpen, ha valami mulatság és vigasság meg nem könnyebbitené azt a nagy terhet és gondot, mely az emberekre szállott, hogy tartana sokáig az emberi állat?” (7)

Az olasz és a magyar szöveg e nagyfokú hasonlósága csak a fent idézett részletre korlátozódik. Castelletti és Balassi, miután megmagyarázzák, hogy miért választották éppen ezt a műfajt, (8) más és más érvekkel folytatják a prológust. Ennek nyilvánvalóan az volt az oka, hogy végeredményben eltérő műfajokban dolgoztak: az *I torti amorosi* szerzője komédiát írt, Balassi pedig félig komédiát, félig pásztorjátékot. Balassit abban az adott pillanatban nem érdekelték Castelletti elméleti fejtegetései arról, hogy a komédiának miért kell becsületesnek, hasznosnak, gyönyörködtetőnek lennie. Azért mégis fölfedezhünk némi rokonságot a két szöveg között, legalább a retorikai felépítésükben. Még tematikai párhuzamosság is megfigyelhető.

Az *I torti amorosi* prológusának e részére gondolok:

„Onde non è merauiglia, se in que' tempi felici le fecero gl'Imperadori, e i Regi, quanto più spesso si poteua, rappresentare E diedero tale riconoscimento à rappresentanti ..., che non si sdegnarono i Cavalieri più nobili, e più principali comparire nelle scene, e recitare le Comedie. Ma all'et à nostra si prezzano si poco, che radissime se ne ueggono rappresentare. Né so se di ciò debba incolpare l'auaritia, o il poco amore, che si porta alla uirtù.” (9)

Ez egyáltalán nem áll távol attól az érveléstől, amellyel Balassi megindokolja, hogy miért választott szerelmi témát:

„Ha atyánk Mátyás királynak, Károly császárnak nem volt kárára, sőt nagy hasznára az diákság, astrologia, azonképpen ha Cortes Ferdinandusnak, ki jeles versszerző volt (azki jobb részre az egész Indiát, kinek Nova Terra neve, meghodoltatta Károly császárnak), nem hozott ségyent, sem kárt az diákság, mi időnkben Swendi Lázárnak ha nem ártott, sőt használt az philosophia, geometria, mi miért irtóznak ugy az jó s bölcs tudomántól, ha látjuk, hogy azkinek az Isten az bátor sziv mellé az jó tudománt is ádta, annak nem tompítja, hanem igen megjobbítja szabljája élet véle.” (10)

Ebben az idézetben, az igazat megvallva, még nincs szó szerelemről. De mindkét szövegben ott a császár, a király, a lovag alakja, akik az erény barátai. Balassinál az erény: „tudomány” és „diákság”. Ezek az eszközei annak az átfogó irodalmi tervnek, amely az udvariság egy modernebb változata felé vezet. (11)

Igaz, hogy az olasz szöveg magyar újraírásának imitációs eljárása, a retorikai és téma-beli párhuzamosságok a fent idézett részekre korlátozódnak. Az is igaz, hogy a két prológus máskülönben önálló életet él: az olasz szerzőt a dramaturgiai vita érdekli, a magyart a szerelemtan. Ám a bemutatott adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a prológusban Balassi nemcsak az *Amarillit* imitálta. Castelletti életművéből Magyarországon nemcsak a pásztorjáték műfaját ismerték.

Hogyan került az *I torti amorosi* Balassi kezébe? Castelletti teljes kiadásához nem juthatott hozzá, hiszen az csak három évvel a költő halála után jelent meg. (12) De akár egybekötve kapta meg a két színdarabot, akár külön-külön ismerte meg őket, mindkét eset igazolja Castelletti akkori népszerűségét, amit csak a legújabb szakirodalom állapított meg.

Jegyzet

(1) A gazdag szakirodalom felsorolása helyett legyen szabad csak utalnom Stoll Béla *Balassi-bibliográfiájára*. Balassi Kiadó, Budapest, 1994.

(2) Vö. különösen: Kőszeghy Péter: *Utószó*. In: *Gyarmati Balassi Bálin: Szép magyar komédia*. Sajtó alá rendezte: Kőszeghy Péter és Szabó Géza. Budapest, 1990, 89–110. p.; Di Francesco, Amedeo: *Castelletti e Balassi. Drammaturgia e trattatistica nella riscrittura ungherese dell'Amarilli*. In: *Klaniczay-émlékkönyv*. Szerk.: Jankovics József. Budapest, 1994, 233–249. p.

(3) Vö. a 2. jegyzettel.

(4) Abban az értelemben, ahogy Gérard Genette használja a kifejezést. – *Genette, Gérard: Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris, 1982.

(5) Három olyan, nyomtatott forrása van a darabnak (Venezia, 1581; ugyanabban az évben még egy utánnomás; Venezia, 1585.), amelyek megelőzték a *Szép magyar komédia* szerkesztését. Még nem tisztáztam, hogy

ezek közül melyiket tarthatta kezében a költő. A kérdés egyébként lényegtelen, hiszen az *I torti amorosi* prólógusának e része mindhárom szövegváltozatban azonos – leszámítva néhány egész csekély, írástechnikai apróságot. Itt mondom köszönetet *Maria Cicala*nak, *Castelletti* kutatójának, hogy segítségemre volt a szükséges adatok megszerzésében.

(6) Az első kiadás utánnomásából idézem: *Castelletti, Cristoforo: I torti amorosi*. Venetia appresso Gio. Battista Sessa & fratelli, 1581, 5. p.

(7) Gyarmati Balassi Bálint: *Szép magyar komédia*, i. m., 11. p.

(8) *Castelletti* műfajválasztásának fontosságához és általában a 16. és 17. századi komédiavitához ld. *Cicala, Maria: Lettura intertestuale del Castelletti lirico*. Napoli, 1994, 57 skk.

(9) *Castelletti, Cristoforo: I torti amorosi*, i. m., 5–6. p.

(10) Gyarmati Balassi Bálint: *Szép magyar komédia*, i. m., 11–12. p. – *Ami Hernán Cortés* versszerző tevékenységéhez ld. például: *Bellini, Giuseppe: La letteratura ispano-americana dall'età precolombiana ai nostri giorni*. Firenze–Milano, 1970, 93. p. – Balassi Cortés-hivatkozásához különösen ld.: *Kovács Sándor Iván: Balassi Bálint és az Óceánium*. ItK, 1976, 659–670. p.

(11) A *Szép magyar komédia* prólógusában Balassi expressis verbis nem beszél az udvariságról, de nyilvánvaló, hogy az ő ott kifejtett szerelemfilozófiája (és egyébként költői gyakorlata) az eszményi szerelem példázata. Vö. *Horváth Iván: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*. Budapest, 1982; *Zemplényi Ferenc: A középkori udvari kultúra funkcióváltozása a reneszánszban*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1987, 52–85. p.

(12) *Tutte le opere di Cristoforo Castelletti, cioè l'Amarilli Pastorale, I Torti Amorosi, Il Furbo, Le Stravaganze d'Amore*. Venezia, 1597. Az olasz szerző bibliográfiájához vö. *Castelletti, Cristoforo: Stravaganze d'Amore. Commedia. Testo critico, introduzione e note a cura di Pasquale Stoppelli*. Firenze, 1981, 35–36. p.; *Cicala, Maria: Lettura intertestuale...*, i. m., 137–138. és 283–286. p.